

УДК [94 : 061.2] (438) «1885/1925»
DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2022.2.147>

Микола Приходько*

АГРАРИЗМ У ПОЛЬСЬКОМУ ВИМІРІ (1885–1925 РР.)

Анотація: У статті показано, що селянські партії вперше з'явилися у Східній Європі між 1860 і 1910 роками, коли комерціалізація сільського господарства та сили світового ринку зруйнували традиційне сільське суспільство, а залізниця та зростаюча грамотність населення полегшили роботу організаторів політичної комунікації.

Висвітлено, що програми аграрних партій виступали за земельну реформу з метою перерозподілу землі великих маєтків серед тих, хто її реально обробляє. Вони також прагнули, щоб сільські кооперативи залишали прибуток від продажу врожаю в руках місцевих мешканців, а кредитні установи – для забезпечення необхідних покращень.

Проаналізовано проблемні чинники розвитку аграристського руху на польських землях через призму центрів прийняття рішень і браку єдиної ієрархії руху.

Ключові слова: громадсько-політичний рух, аграризм, польські партії, соціальні трансформації, Болеслав Вислоух, Станіслав Стояловський

Однією з малодосліджених проблем в українській історіографії аграризму є процес зародження аграристського вектору громадсько-політичної думки наприкінці ХІХ – першій чверті ХХ ст. Заповнення зазначеної лакуни і стало головною метою даної розвідки.

Вищезазначена теза підтверджується аналізом останніх досліджень і публікацій. Так, ґрунтовне дослідження було проведено в доробку С.В. Корновенка та В.П. Тельвака¹ в якому авторами наводиться ретельний аналіз процесу зародження та розвитку аграризму на європейському континенті. Важливим джерелом інформації з досліджень аграризму є колективна праця «Селяноцентричний феномен Української революції 1917–1921 рр.: Аграризм»², де авторами зроблена спроба проаналізувати аграристський рух через призму українських національно-визвольних змагань. У праці О.В. Берендєєвої³ проведений компаративістський аналіз аграристського руху з комуністичним рухом, виокремлено спільні та відмінні його елементи.

---

* Приходько Микола Миколайович – кандидат історичних наук, докторант кафедри всесвітньої історії та археології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7428-8540>; e-mail: prihod@ukr.net

¹ Корновенко С.В., Тельвак В.П. Аграризм як селяноцентричний феномен країн Центральної та Південно-східної Європи другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст.: витоки і сутність явища // Український селянин. 2020. № 24. С. 10–16.

² Корновенко С.В., Глібішук М.В., Гльницький В.І., Компанієць О.В., Лозовий В.С., Пасічна Ю.Г., Тельвак В.П. Селяноцентричний феномен Української революції 1917–1921 рр.: аграризм: монографія. Черкаси, 2021. 244 с.

³ Берендєєва О.В. Діяльність аграристських і комуністичних партій країн центрально-східної Європи на початку ХХ ст.: архівні джерела // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки: [збірник наукових праць]. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2013. Вип. 10. С. 163–169.

Постановка проблеми. Оскільки у вітчизняній історіографії недостатньо дослідженими залишаються рефлексії на тему аграризму в Центральній-Східній Європі зарубіжних авторів. Вбачається за необхідне висвітлити польський масив літератури з окресленого питання.

Значний масив джерел і літератури, безперечно вказує на суспільно важливе значення землеробства і, як наслідок, значення фермерів у будь-якому суспільстві в історичній ретроспективі. Історичний зв'язок між сьогоденням і витоками ідеології аграризму демонструють давні аграроцентричні релігії, які увічнили віру в те, що земля та її плоди є надприродними дарами.

Світські витоки сучасної аграрної думки пов'язані з напрацюваннями французьких фізіократів. Зазначимо, що фізіократія, як напрямок тогочасної наукової думки, належить до лібералізму. Саме фізіократія вперше висловила одну з найважливіших ідей аграризму про ведучу роль сільського господарства в економіці країни і другорядну роль ремесел, промисловості і торгівлі.

Серед піонерів аграризму чинне місце займає Жан Шарль Леонард Сімонд де Сімонді – швейцарський економіст та історик, автор праці «Нові принципи політичної економії, або багатства у відносинах з населенням»⁴ (1819 р.). Він прославився як непримиренний критик капіталізму, водночас стримано ставився до соціалізму. Він мріяв про дрібну економіку, де домінують дрібні фермери та ремісники, які користуються державним протекціонізмом. Його економічну думку називають «економічним романтизмом».

Дещо іншу роль зіграв Едвард Давид (1863-1930), німецький економіст і соціал-демократичний політик. У своїй праці «Соціалізм і сільське господарство»⁵ (1903) він висловив думку, що розглядається як аграрний ревізіонізм, що дрібне господарство, маючи перевагу перед великим господарством, збереже свою довговічність в умовах капіталізму.

Найбільший приріст розвитку аграрних рухів та ідеологій був зафіксований у 1893-1930 роках. Еволюція аграрної думки окремих країн свідчила про її неоднорідність, локальну специфіку та певні відмінності.

На межі XIX-XX століть, до Великої економічної кризи, аграризм розвивалася переважно в Німеччині, деяких країнах Центральної та Південної Європи, деяких Скандинавських країнах, Сполучених Штатах Америки і, меншою мірою, у Швейцарії. На територіях Польщі, Чехії та Словаччини були певні подібності в розвитку аграрного господарства, що впливали з характеру розвитку селянства в межах Австро-Угорської імперії.

Після відміни кріпацтва в Австро-Угорщині, надавши селянам громадянські права, водночас не були ліквідовані великі панські маєтки, що стало початком періоду критичного розширення на селі – економічних, соціальних і політичних умов, неоднорідних для всіх гравців аграрного ринку. Ця несправедливість і становила стрижневий чинник поступу аграристської думки, сповільненої лише після проведення низки земельних реформ у державах Центральної Європи після Другої світової війни.

---

⁴ *Simonde De Sismondi J.C. New Principles of Political Economy: Of Wealth in Its Relation to Population.* New Brunswick & London: Transaction Publishers, 1991. 658 p.

⁵ *Давид Э. Социализм и сельское хозяйство.* Санкт-Петербург: Типо-литография «Энергия», 1906. 75 с.

У свою чергу, політична думка аграризму виділяється серед інших течій тогочасної політичної думки, прагнучи визначити постійну піраміду цінностей, відображену ідеями аграризму. Відповідно до загальноприйнятої концепції Мілана Годжи, ідеолога словацького аграризму, піраміда цінностей складається з чотирьох рівнів. Перший рівень займають земля, люди та праця. На другому – сім'я, комуна, місцеве самоврядування, на третьому – нація – батьківщина, держава, нарешті, на четвертому – людство⁶.

Ця концепція яскраво демонструє найважливіші ідеї аграризму. Земля у світлі аграрного розвитку є природною основою багатства нації – сільського господарства, головним джерелом усього її економічного розвитку. Вона має належати тим, хто там працює, отже – селянам. Аграризм виступає за приватну власність на землю в сільському господарстві, поділену між селянськими сімейними господарствами. Розмір селянських посівів був би результатом економічної ефективності господарства, але водночас із запереченням крайнощів класичного землеволодіння в капіталістичному суспільстві, з одного боку, та спільної власності на землю, характерної для ідей комунізму, з іншого.

Промисловість, відповідно до шкали Годжи, посідає друге місце за внеском до національного виробництва, отже аграризм віддає перевагу розвитку саме агропромисловості. У деяких секторах промисловості – важкій, гірничодобувній, озброєнні, транспорті державна власність, на думку аграристів, має бути збережена. Водночас різні форми кооперативів (сільськогосподарські, комерційні, виробничі, житлові, фінансові тощо) мають заповнити нішу між сільським господарством і великою промисловістю як особливий фундаментальний зв'язок між ними.

Спираючись на ідеї аграрної думки, держава є саме структурою поміркованої влади, уникаючи крайнощів диктатури й анархії. Найбільш широко сприймається ідеологами аграризму демократична держава, яка піклується про інтеграцію політичної демократії з економічною демократією, а також із соціал-демократією.

Аграризм приймає ліберальній моделі держави з її принципами поділу влади, незалежності судової влади та суверенітету народу. Політична демократія зменшується, коли виникає занадто велика економічна нерівність, і що соціал-демократія зазнає шкоди, коли немає політичної демократії та економічної демократії.

Прийнявши гасло Руссо «у вас повинно бути достатньо, і щоб ніхто не мав забагато», М. Годжа виступає за скорочення розриву в багатстві, але не за його повне усунення. Аграризм, таким чином, виступає за державне втручання в економіку, виправляючи стихійність ринкових механізмів заради розвитку сільського господарства. Термін «народна держава» (у Польщі – «Народна Польща») не втрачає своєї актуальності, бо вказує на те, що долю держави має вирішувати народ – селяни, робітники, трудова інтелігенція.

Соціальні зміни, відповідно до аграризму, мають відбуватися «третьім шляхом», розташованому між шляхами соціалізму і капіталізму, комунізму та лібералізму. Це шлях реформ, а не революції, еволюційний, не швидкий, контрольований державою і не спонтанних процесів політичного та економічного ринку. Третій шлях досягнення цілей аграризму передбачає як зверху(влада), так і знизу(народ) засоби політичного впливу.

Проте історичний досвід показав, що заходи згори, як правило, були нереальними для селянських партій, навіть коли селяни становили переважну більшість нації. Отже,

---

⁶ Druce G. Dr. Milan Hodža // Nature. 1944. № 154 (174). P. 102.

селянські партії змушені були задовольнятися створенням коаліційних урядових кабінетів. З іншого боку, більш реальні для селянських партій засоби «знизу вгору» проявляються в тому, що селяни набувають впливу на управління державою шляхом здобуття влади в ніші самоврядування по регіонам.

Звертаючись до аграризму на польських землях у добу роздробленості нації наприкінці XIX – першій чверті XX ст. зазначимо, що зародження організованого народного руху на польських землях, втілювалося у створенні Польського демократичного товариства (Towarzystwo Demokratyczne Polskie), а потім і Народної партії (Polskie stronnictwo ludowe), що стало кульмінацією довготривалого процесу.

Здійснення політичних прагнень аграристських діячів, втілювалося у важливому кроці, чим було створення у 1895 р. Центрального Виборчого Комітету, який започаткував новий етап у галицькому народному русі. Так, група демократичної інтелігенції, згуртованої навколо Болеслава Вислоуха, о. Станіслава Стояловського та братів Поточек, концентрувала свої політичні прагнення направлені на звільнення сільського населення від впливу консерваторів і шляхти, на пробудженні політичної свідомості галицьких селян.

Незважаючи на численні ідеологічні й організаційні невдачі, народження нової сили на галицькій політичній сцені, безсумнівно, мало великі здобутки у підвищенні обізнаності, а отже, у відродженні польського суспільства у часи окупації з боку імперій.

Дійсно, виникнення організованого народного руху припадає на останнє десятиліття XIX ст. Пробудження селянського руху з початку конституційної доби формувалося в умовах глибокої економічної відсталості тогочасних імперій Центрально-Східної Європи. Спробу надати народному руху інституційного характеру в 1870-х роках зробив о. Станіслав Стояловський, який він розпочав свою політичну діяльність у 1875 р.⁷

Щоб максимізувати вплив серед галицьких селян, С. Стояловський придбав у місцевого професора середньої школи Чеслава П'єнжека два журнали: «Wieniec Polski» («Вінець Польський») і «Pszczółka» («Бджілка»)⁸. Формування даної ідеології відбувалося у дусі західноєвропейської католицької думки, заснованої на соціальній солідарності та позитивістському постулаті «працювати біля основ»⁹.

Постульовані ним соціальні реформи не виходили за межі встановленого суспільно-політичного ладу. Соціально-політична думка Стояловського була споріднена з християнсько-соціальним рухом, вкоріненим в енцикліці «Rerum Novarum» Льва XIII¹⁰.

У Галичині поруч із групою створеною о. Стояловським започаткувалась нова політична течія, яка пов'язувала народний рух із безкомпромісним патріотизмом¹¹. Його творцем був Болеслав Вислоух, який разом із групою ідеалістів почав видавати у 1886 р. «Przegląd Społeczny» (Огляд громадський).

Редактор журналу Б. Вислоух, разом зі своєю дружиною Марією, намагалися залучити до видання широке коло молодих та активних журналістів. Їм вдалося зібрати

---

⁷ Konefał J. Ruch chrześcijańsko-ludowy w Galicji na przełomie XIX i XX wieku // Roczniki Humanistyczne. 1995. Z. 2. S. 69.

⁸ Witos W. Moje wspomnienia. Warszawa, 1978. S. 61.

⁹ Kamińska A. Pozytywizm galicyjski w prasie ludowej // Studia Historyczno-Literackie. [Wrocław], 1951. T. III. S. 201.

¹⁰ Grzybowski K. Doktryna polityczna i społeczna papieża (1789-1968). Warszawa, 1971. S. 260.

¹¹ Szkice programowe Bolesława Wysloucha / red. S.J. Pastuszka. Lublin, 1981. S. 12.

навколо себе як галицьких діячів політичного руху, так і представників української інтелігенції¹². Кінець 1880-х років приніс значне посилення активності селянського руху в боротьбі за поліпшення правового та політичного становища народу. Боротьба виражалася, насамперед, у передвибірній агітації, спрямованій на введення селянських депутатів до сейму та парламенту.

Підвищений інтерес до політичних справ значною мірою був викликаний новоствореними органами преси, а також збільшенням відсотка грамотних селян. Саме з цим постійним розширенням кола сільської інтелігенції посилилася потреба у створенні організації, що виражала б інтереси народу.

Намір створити таку організацію мали Болеслав Вислоух та Іван Франко. Незважаючи на ліквідацію «Соціального огляду», вони не полишали своєї діяльності на користь селянського руху. Ще в 1888 р. І. Франко висунув перший проект майбутнього польсько-українського демократичного суспільства. Інтернаціональний характер загальнонаціональної народної організації зі штаб-квартирами у Львові та Кракові – це лише деякі з постулатів програми партії¹³.

Бачення суспільного устрою не було реалізовано у тому вигляді, який пропонував Франко. Селянський рух ще не був достатньо консолідований і не усвідомлював необхідності створення постійної політичної організації.

Разом з польсько-українською організацією мала створитися народна газета, також польсько-українська, найближчим завданням якої була б агітація за обрання селянських депутатів до сейму на майбутніх виборах 1889 р.

Передвибірну агітацію в селянські депутати тоді проводили кілька незалежних груп, головним чином о. Стояловського в «Pszczółka» та «Wieniec». Завдяки аграристській агітації в ЗМІ, вибори до Національного сейму 1889 р. принесли перший великий політичний успіх. Незважаючи на відсутність єдиного керівництва, численні зловживання та тиск з боку влади, до сейму було обрано чотирьох селян із аграристського руху¹⁴.

Ці вибори стали переломним моментом у політичному житті народницького руху. Чимале значення мав той факт, що представники селян отримали депутатські місця. На селі почали виникати господарсько-освітні організації. На ґрунті успіху у виборах у травні 1890 р. було створено Товариство друзів освіти¹⁵, а через рік – Товариство народної школи¹⁶.

Незважаючи на важливий успіх на парламентських виборах, народний рух потребував посилення самоорганізації. Створення першого передвибірного селянського комітету в Ясловському повіті в 1888 р., а потім і в інших повітах, не відіграло значної ролі на парламентських виборах. Про це свідчать результати виборів.

У 1891 р. до парламенту був обраний лише Ян Поточек, який увійшов до Польського кола і цим рішенням було скасовано можливість самостійного прийняття рішень про

---

¹² *Wiece ludowy w Krakowie* // *Kurier Lwowski*. 1894. 3 kwietnia (nr. 92). S. 6.

¹³ *Organizacja stronnictwa demokratycznego* // *Kurier Lwowski*. 1888. 29 września (nr 271). S. 2; *Towarzystwo demokratyczne polskie* // *Kurier Lwowski*. 1894. 4 maja (nr 123). S. 3.

¹⁴ Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 165. Оп. 1. Спр. 424. Арк. 16; *Grodziski S. Sejm Krajowy galicyjski 1861-1914. Źródła*, Warszawa, 1993. S. 185.

¹⁵ *Towarzystwo "Przyjaciół oświaty"* // *Kurier Lwowski*. 1892. 23 maja (nr 142). S. 14.

¹⁶ *Towarzystwo Szkoły ludowej* // *Kurier Lwowski*. 1892. 6 maja (nr 126). S. 5.

виступи в парламенті¹⁷. На нашу думку, причиною поганого результату на парламентських і парламентських виборах, окрім відсутності політичної організації, було існування в селянському русі кількох протилежних політичних центрів.

Двома головними центрами прийняття рішень були о. Стояловський і Болеслав Вислоух. Спроби взаємного співробітництва були невдалими. Розбіжності між двома групами лежали в основі їх політичної лінії. Стояловський, який стояв на позиціях соціальної солідарності, діяв в інтересах заможних класів, боровся проти всіх соціалістичних організацій¹⁸. Його католицька програма політичної діяльності була спрямована на соціальну гармонію із спільним симбіозом Церкви, держави та соціальних класів¹⁹.

Сучасні діячі оцінювали Стояловського як егоїстичного католицького діяча з вродженою схильністю до демагогії, бачення розвитку селянського руху якого було суперечливим і непрогресивним²⁰. Стояловського звинувачували в індивідуалізмі та прагненні монополізувати роботу для себе на користь селянського руху²¹.

Вислоух, виходець із соціалістичних кіл, все більше підкреслював особливі інтереси селян. Антиклерикал, гаслом якого були патріотизм, демократизм і переконання в особливій ролі польського народу у відбудові незалежної держави, намагався досягти згоди, але безуспішно²².

Окрім конкуруючих груп навколо Стояловського та Вислоуха, на селі діяла третя політична сила аграристського напрямку пов'язана з Католицько-народним клубом сейму. Якщо перші могли розраховувати на підтримку широкому колу селянських мас, то католицько-народні депутати зосереджували свою увагу на невеликій групі заможних селян. Члени цієї партії, особливо Станіслав Поточек і Францішек Крамарчик, а також депутат Ян Поточек, підтримували тісні контакти зі Стояловським і Вислоухом²³.

По мірі розвитку політичної диференціації окремих народних діячів, брати Поточек чітко спрямували свої політичні симпатії у напрямку Стояловського. У свою чергу, виразом взаємної співпраці може бути входження Стояловського до правління новоствореного Союзу народницьких партій (Związek Stronnictwa Chłopskiego, ZSCh)²⁴, першої народної політичної організації.

Період співпраці між Стояловським і ZSCh від самого початку не відбувався задовільно. Оголошений статут ZSCh підкреслював її католицький характер²⁵. Це хвилювало активістів прихильників соціалістичних та антиклерикальних поглядів,

---

¹⁷ *Dunin-Wąsowicz K.* Dzieje Stronnictwa Ludowego w Galicji. Warszawa, 1956. S. 91.

¹⁸ *Kamieńska A.* Pozytywizm galicyjski w prasie ludowej... S. 203.

¹⁹ *Roszkowski A.* Katolicyzm społeczny. Poznań, 1932. S. 110.

²⁰ *Kieniewicz S.* Galicja w dobie autonomicznej (1850-1914). Wybór tekstów. Wrocław, 1952. S. 35.

²¹ *Dunin-Wąsowicz K.* Dzieje Stronnictwa... S. 96.

²² *Kudłaszyk A.* Koncepcje polityczne współtwórcy polskiego ruchu ludowego Bolesława Wysloucha (z 1886 r.) // *Studia Śląskie*. 1971. T. XX. S. 256.

²³ *Dunin-Wąsowicz K.* Czasopiśmiennictwo... S. 106.

²⁴ *Molenda J.* Chłopi, naród, niepodległość. Kształtowanie się postaw narodowych i obywatelskich chłopów w Galicji i Królestwie Polskim w przededniu odrodzenia Polski. Warszawa, 1999. S. 118.

²⁵ Program Związku Stronnictwa Chłopskiego // *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*. T. I. Warszawa, 1966. S. 58.

пов'язаних із ZSch, які боялися повної капітуляції організації перед консервативними колами²⁶.

Більше того, духовенство, занепокоєне зростанням популярності аграристів серед селянських мас, почало критикувати, у першу чергу, Стояловського. Кульмінацією тиску стало відправлення в грудні 1893 р. єпископами пастирського листа направленого проти аграристської преси. За ініціативи тарнівського єпископа Лобоша було дискредитовано в публічному просторі видання «Wieniec» і «Pszczółka» – видання підконтрольні о. Стояловському.

Політичний тиск на Стояловського був згубним не лише для його особи, а й для всієї ZSch. У результаті даного тиску президент Поточек вирішив виключити його з правління своєї організації. На нашу думку, на рішення Поточека вплинули й стратегічні міркування, бо нестримний у своїх прагненнях Стояловський планував очолити ZSch і переформувати її у клерикальну організацію. Під приводом невиконання наказів правління Стояловського виключили з лав ZSch. Також було вирішено, що «Wieniec» і «Pszczółka» більше не будуть виконувати роль прес-органу партії, що змусило заснувати власний журнал «Związek Chłopskie» («Селянський союз»).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, аграризм на польських землях, що знаходилися наприкінці XIX – першій чверті XX ст. у складі трьох імперій, розвивався з пересічним успіхом. Основною проблемою, на нашу думку, слід вважати відсутність єдиного центру прийняття рішень і засобів масової інформації. Також складним був електорат партій, який був на окреслений період переважно неписемним і не міг вільно використовувати матеріали аграристських ЗМІ. У подальших дослідженнях увагу слід приділити дослідженням польських архівних фондів з окресленої теми та залучати масив польських джерел до українського наукового кола.

Mykola Prykhodko

Agrarianism in the Polish Dimension (1885-1925)

Abstract: The article shows that peasant parties first appeared in Eastern Europe from 1860 to 1910, when the commercialization of agriculture and the forces of the world market destroyed the traditional rural society, and the railway and the growing literacy of the population to facilitated the work of organizers of political communication.

It is highlighted that the programs of the agrarian parties advocated land reform with the aim of redistributing the land of large estates among those who actually cultivate it. They also sought to ensure that rural cooperatives would leave the profits from the sale of crops in the hands of local residents, and credit institutions to ensure the necessary improvements.

The problematic factors in the development of the agrarian movement on Polish lands are analyzed through the prism of decision-making centers and the lack of a unified hierarchy of the movement.

---

²⁶ Związek stronnictwa chłopskiego // Kurier Lwowski. 1893. 6 lipca (nr 185). S. 4.

Thus, agrarianism in the Polish lands as part of three empires, which were at the end of the 19th – the first quarter of the 20th century, it developed with ordinary success. The main problem, in our opinion, should be considered the lack of a single decision-making center and the media. Also difficult was the electorate of the parties, which for a certain period was predominantly illiterate and could not freely use the materials of the agrarian media. In further studies, attention should be paid to the research of Polish archival funds on this topic and to attract an array of Polish sources to the Ukrainian scientific community.

Keywords: socio-political movement, agrarianism, Polish parties, social transformations, Bolesław Wisłouch, Stanisław Stoyalowski